

ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARI

Mardonova Mashhura Murtoza qizi

Toshkent Davlat Texnika universiteti

Mexanika muhandisligi fakultetiti

Metallar texnologiyasi yo'nalishi

Talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdulla Qodiriyning adabiy merosi va uning asarlarida aks etgan ma'rifatparvarlik g'oyalari tahlil qilinadi. Muallifning jamiyatni isloh qilish, ilm-ma'rifatni targ'ib etish va milliy uyg'onish g'oyalari bilan bog'liq qarashlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, ma'rifatparvarlik, jadidchilik, o'zbek adabiyoti, "O'tkan kunlar", islohotlar, modernizatsiya.

Abdulla Qodiriy ijodi 1913-1914-yillarda boshlandi. U shu yillari barcha ilg'or fikrli yoshlar qatori jadidchilik harakatiga qo'shilgan va o'zining ilk asarlarida ma'rifat, millat taraqqiyoti va hurligi g'oyalarini targ'ib eta boshlagan. Qodiriy dastlab ma'rifiy she'rlar yozdi. 1914-yilda "Ahvolimiz", "Millatimiz", "To'y" kabi she'rlari jadid matbuotida e'lon qilinadi. 1915-yili u Behbudiyning "Padarkush" fojiasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" pyesasini yozadi. So'ng o'zi "milliy ro'mon" deb atagan "Juvonboz" hikoyasini yaratadi. Bu asarlar ham avvalo ma'rifatparvarlik qarashlari mahsuli bo'lib, jamiyatdagi chirkin illatlar va qoloq urf-odatlarini keskin tanqid qilishga yo'naltirilgan. Abdulla Qodiriy — Alimov, Julqunboy, Shoshiy, Boyqush, Dumbulboy, Dumbulboy jiyan, Dumbuldevona, Dumbulnisa, Dumbulboy o'g'li, J-boy, Jarqinboy, Jiyan, Jiyaningiz Mushtum, Indamas So'fi, Yo'lovchi, Kalvak mahzum jiyan, Kalvak mahzum shoshiy, Kampir, Karnaychi, Kolxozchi, Lakalang mahzum, Mavlonkufr, Mulla Julqunboy, Mushtum, Ovsar, Saniyxudo, Chin do'st, Chirmandabotir, Chi chora, Shapaloqmahzum, Shilg'ay, A.Q, U-boy kabi o'ttizdan ortiq taxalluslar bilan ijod qilgan. 1919-1920-yillarda "O'tgan kunlar" romanini yozib tugallab, 1926-yilda to'la nashrini e'lon qiladi. Bu to'laqonli realistik ilk o'zbek romani bo'lib, Qodiriyning jadidona siyosiy qarashlari yuksak badiiy ifodasini topgan asar edi. 1928-yili yozuvchi "Mehrobdan chayon" romanini e'lon qildi. 1934-yilda esa "Obid ketmon" qissasini yozadi.

Darhaqiqat, jadid bobolarimiz asarlari mazmuniga tobora chuqur kirib borar ekanmiz, bu asarlarning dunyoga kelganiga qariyb yuz ellik yildan oshgan bo'lsa-da, ularda ko'tarilgan muammolar bugungi kunda ham dolzarbligicha qolayotganini ko'ramiz. Jadidlar yechimini izlagan millat uquvsizligi, ayollar ta'limi bilan bog'liq muammolar hanuzgacha jamiyat rivojiga soya solmoqda. XIX asr oxiri XX asr

boshlariga kelib, Turkistonda millat taqdiriga rahna soluvchi, og‘ir va o‘ta qaltis tarixiy muhit paydo bo‘ldi. Bunga sabablar, birinchidan, Rossiya imperiyasi Turkistonni mahv etib, u yerda o‘z mustamlakachiligini mustahkamlash maqsadida, aholini ruslashtirish, oddiy xalqni erkidan ayirish, g‘ururini sindirishdek o‘ta shovinistik siyosat olib borganligi, ikkinchi tomondan musulmon mutaassibligida dunyoviy bilim va taraqqiyotga qarshilik ruhi avj olgani bo‘lsa, yana bir tomondan xalqimiz o‘z ma‘naviyati, huquqi hamda, eng avvalo, erkini qo‘ldan boy bergani bo‘ldi. Insoniyat tarixida mustamlakachi davlatlar tomonidan istilo qilingan xalqining milliy g‘ururi, ona tili, adabiyoti, asriy an‘analaridan judo etib, birato‘la mahv etish tendensiyasi ustuvor sanaladi. Ezilgan xalq bora-bora yovning bunday qarashlariga ko‘nikadi. Mana shunday siyosiy qaltis vaziyatda xalqning bir guruh ziyolilari, millatning asl o‘g‘lonlari, taraqqiyparvarlar harakati paydo bo‘ldi. Xalqning fidoiy lochinlari o‘zlarining qanotlari kuysa-da ona xalqini uyg‘otish, uning kelajagi uchun qayg‘urish borasida harakat qildi. Ular “jadid” deb atalmish ulug‘ nom ostida birlashib, bir yoqadan bosh chiqarib holda ma‘naviyat uchun, g‘urur va erk uchun uzun va mashaqqatli bir yo‘lni bosib o‘tishdi.

XX asr boshlarida ana shunday murakkab vaziyatni aks ettirgan adabiyot boshqa barcha davrlar adabiyotidan keng ommani uyg‘otish, xalqning o‘rganib qolgan past turmush darajasidan chiqarish, millat, xalq manfaatlarini o‘ylash, o‘zbek xalqining ilmiy salohiyatli xalqlar qatorida ko‘rishni istash kabi g‘oyalari ilgari surilganligi bilan farq qiladi. Qodiriy, Fitrat, Cho‘lpon kabi ijodkorlarimizning barcha asarlarida xalqni ma‘rifatli qilish uning tamadduniga yo‘l ochishi g‘oyasi yotadi. Avloniy, Hamza kabi ijodkorlar esa nafaqat o‘zlari yaratgan asarlari orqali, balki bu borada ko‘zga tashlanarli amaliy harakatlari (teatr, gazeta, jurnallar tashkil qilish, maktablar ochish v.h.) orqali xalqni ma‘rifatli qilishga uringanlar. Ularning har bir asarlarini o‘qir ekanmiz, o‘tmishning qora dog‘lari, o‘sha davr fojialarining bo‘yi dimog‘imizni achitadi. Shu jumladan, Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asarida Yusufbek hojining o‘z-o‘ziga so‘zlanib ketganiga e‘tibor qaratsak: ”O‘ttuz ikki tangadan soliq yig‘ emish... Bir haftadan keyinga qolmasin emish... Soliq yig‘ishda qarshiliq qilg‘anni darraga yotqizish, muvofiq ko‘rilganda osdirish haqqi ham menga berilgan emish... Men qonxo‘rliq uchun xudoning farz qilg‘an hajini ado qilmadim; oldimda o‘g‘lum bor, menda boshqalarning o‘glini darraga yotqizish chog‘ida ko‘ndalang keladigan vijdon bor, din bor, diyonat bor. Bizning xalqni yer yutsin.

Azizbekning tulkiligiga uchdida, uning kechagi zulmlarini unutdi...” - yoki bo‘lmasa,”- Men ko‘b umrimni shu yurtning tinchligi uchun sarf qilib, o‘zimga azobdan boshqa hech bir qanoat hosil qilolmadim. Ittifoqni ne el ekaning bilmagan, yolg‘iz o‘z manfaati shaxsiyati yo‘lida bir-birini yeb, ichkan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahamlar Turkiston yuprog‘idan yo‘qolmay turib, bizning odam bo‘lishimizg‘a aqlim yetmay qoldi. Biz shu holda ketadigan, bir-

birimizning tegimizga suv quyadirg'an bo'lsa yaqindir-ki, o'rus istibdodi o'zining iflos oyog'i bilan Turkistonimizni bulg'atar va biz o'z qo'limiz bilan kelgusi naslimizning bo'ynig'a o'rus bo'yindirig'ini kiydirgan bo'larmiz. O'z naslini o'z qo'li bilan kofir qo'lig'a tutqin qilib topshirquchi- biz ko'r va aqlsiz otalarg'a xudoning lan'ati, albatta, tushar, o'g'lim! Bobolarning muqaddas gavdasi madfun Turkistonimizni to'ng'izxona qilishg'a hozirlang'an biz itlar yaratguchining qahriga albatta yo'liqarmiz!.."[Qodiriy,2019,296-bet] Yusufbek hoji obrazi va uning yuqoridagilar kabi nutqlari orqali Qodiriyning o'sha davrdagi kechinmalari, dil tug'yonlari-yu sassiz alamlari bo'g'zimizga zahar kabi tiqiladi.

Haqiqatan ham, xon zamonlari va mustabid sho'rolar hukmronligi davrida xalq butunlay qoloq va achinarli ahvolga kelib qolganligi, mal'unlar kasriga oddiy xalq azob chekayotganligi, mansab, mol-mulk ilinjida hali uquvi bo'lmagan zurriyodning podshoh lavozimiga ko'tarilaverishi, xalqning deyarli ko'pchiligining savodsizligi, savodlilar ham sho'ro hukumatiga og'ib ketganligi, bir yoqadan bosh chiqarmayotgani, o'z tomiriga o'zi bolta urishi, o'z-o'zni talashi, chegarasi yo'q boshboshdoqliklar-u g'aflat uyqusida tamshanayotgan o'sha davr ayanchiga guvoh bo'lamiz.

"O'tgan kunlar"da Otabek obrazi orqali xalqning dilidagi ilinjlari-yu og'riqlari qalbimizni nogoh tirnab o'tadi. Otabek, qutidor va boshqalarga nisbatan bo'hon toshlarining otilishi, fitna botqog'iga botirilishi, aybsiz aybdorga aylantirilib, hatto eng og'ir, o'lim jazosiga hukm qilinishi, albatta, o'sha davrda uquvsizlik, mansabga berilish, mamlakatda zulm va zo'ravonlik ustunligidandir. Abdulla Qodiriyning asosiy maqsadi ham bu jirkanch tuzumni tag-tomiri bilan o'zgartirish edi. Asarda O'zbekoyim obrazi ham alohida ahamiyatga ega.

Uning manmanlikka, haddan tashqari kibr-havoga berilganligi, dabdaba, mol-mulkka o'chligi orqasidan aziz dilbandini baxtsiz qilib qo'yganligi, nafaqat Otabekni, balki oilasining halovatini ham jar yoqasiga olib borishgacha yetganligi orqali millat ayollarning uvuqsizligi, ularning diniy va dunyoviy ilmlari kamligidan dalolat. Mana qariyb yuz yildan oshiq vaqt o'tgan bo'lsa-da, oiladagi o'rnini erinikidan yuqori tutuvchi, latta-puttalarga mukkasidan ketgan, farzandining hayotini havoyi orzu-havaslaridan ortidan ostin-ustun bo'lish darajasiga olib borgan, risoladagidek hayotni orzu qiladigan O'zbekoyim hozirgi davr qaynonalarining yuziga tarsaki bo'lib tegmayaptimikin?!

Ma'lumki, insoniyat tarixida mustamlakachi davlatlar uchun, avvalo, xalqning milliy g'ururi, ona tili, adabiyoti mahv etish tendensiyasi ustuvor sanaladi. Chunki xalqning dunyoqarashini aynan shu vositalar bilan o'zgartirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik davri adabiyoti davr muammolarini, millat fojiasini yorqin aks ettirish orqali, ma'lum ma'noda, millatni zulmatdan asrab qoldi. Jadidchilik harakati namoyondalari yaratgan asarlar xalqimiz qalbiga chuqur kirib bordi. Ahamiyatlisi, bu davr adabiyotida aks etgan muammolar bugungi kun uchun

ham dolzarbligicha qolmoqdaki, jadid davri adabiyotini qancha keng targ'ib qilsak, o'rgansak, yoshlar ongini o'stirishda shuncha foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. А.К,ахдор. Асарлар. Т ВИ. Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. 411 - бет
2. У.Носиров. Ижодкор шахс бадиий услуб, автор образи. Тошкент: Фан,1981.109 -110 бетлар
3. А.К,одирий. "Утган кунлар" Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.47 бет.
4. И.Султон. Адабиёт назарияси. Автор нуци ва персонаж нуци. Тошкент: У^итувчи, 1980.199 бет.